

Οἱ φιλόσοφοι βαδίζουν συνήθως ἐκ τοῦ κόσμου ὡς τινος δεδομένης πραγματικότητος, διὸ δυσκόλως ἀναφέρονται ἀπ' εὐθείας καὶ σαφῶς εἰς τὴν πρώτην Ἀρχὴν. Μόνον ὅταν οἱ δύο μεγάλοι—Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης—ἐξαντλήσουν τὰς προσπάθειάς των ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, θὰ στραφῆ ὑπὸ τῆς Στοᾶς ὀριστικὰ ἡ Φιλοσοφία πρὸς τὸν Θεόν, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν μυστικισμόν τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Ἡ ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Διὰ τῆς μεγαλειώδους συλλήψεως τῶν Ἰδεῶν καὶ δὴ μὲ τὴν Ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ εἰς τὴν κορυφὴν ὅλων ἐπέτυχεν ὁ Πλάτων τὴν ποθητὴν αὐτῷ ἐνότητα τοῦ κόσμου. Παρὰ ταῦτα αἰσθάνεται ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη χάσμα τι, κάποια ῥωγμὴ εἰς τὸ ἐνιαῖον φιλοσοφικόν του οἰκοδόμημα. Μένει ἀκόμη σκατεινὸν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ νοητοῦ κόσμου πρὸς τὴν ὕλην, ἡ ἔνωσις τῶν ὁποίων πρέπει νὰ μᾶς δώσῃ τὴν πραγματικότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ὁ νοῦς τοῦ Φιλοσόφου συνέλαβεν ὅτι, ἐκτὸς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὑπάρχει καὶ ὁ νοητός, ὁ πνευματικὸς τοιοῦτος. Ὁ δὲ αἰσθητὸς κόσμος ὑπάρχει μόνον καθ' ὅσον μετέχει τοῦ νοητοῦ. Δὲν κατενόησεν ὅμως ἀκόμη σαφῶς τὸν «ἀπορώτατον, δύσφραστον καὶ θαυμαστόν» αὐτὸν τρόπον τῆς μεθέξεως τῶν φαινομένων εἰς τὰς Ἰδέας. Διὰ τοῦτο ζητεῖ ἀκόμη νὰ εὕρῃ κάποιον σύνδεσμον, ὅστις θὰ τὸν διευκολύνει πρὸς μεγαλυτέραν διείσδυσιν εἰς τὸ ὅλον μυστήριον τοῦ κόσμου. Ἰδέα καὶ ὕλη δὲν εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἀπολύτως ἐχθρὰ πρὸς ἀλληλα, εἶναι ὅμως σχεδὸν ὅλως ἀντίθετα κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Αἱ

τῆρ καὶ δημιουργὸς τῶν πάντων. Ἰδέα εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς ὁ δὲ κόσμος, ὡς εἰκὼν τοῦ νοητοῦ Θεοῦ, εἶναι Θεὸς αἰσθητός. Τιμ. 28 C, 29 E, 27a, 92 E. Τὰ γραπτὰ τῶν μεγάλων προϋποθέτουν πάντα κάποιον εὐρυτέραν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἣν ἐδίδασκον καθημερινῶς οἱ φιλόσοφοι. Ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναφέρῃ διαρκῶς εἰς τὰ ἔργα του ὁ Πλάτων τὴν Ἰδέαν, ὡς ἀρχὴν τῶν φαινομένων. Ὅταν δὲ ὁ Πλάτων ἐπιμένῃ νὰ γνωρίσωμεν τὴν Ἰδέαν (Ἰδέαν τῶν φαινομένων, Ἰδέαν τοῦ καλοῦ, Ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ὑψίστην), ἐννοεῖ νὰ νοήσωμεν τὸ βᾶθος τοῦ Κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, αὐτὸν ἑαυτὸν μας, ἐντὸς τῆς ὅλης πραγματικότητος, ἐντὸς τοῦ τῶν πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ βεβαιότης ἡ τελεία—ἐναντι τῆς ἀβεβαιότητος, ἣν ἀπέφεραν ἡ ἀθεΐα καὶ ἡτις κυρίως ὤθησε τοὺς φιλοσόφους εἰς ἔρευναν. Βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν διαφόρων τοῦ φιλοσόφου ἐκφράσεων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει συλλάβει τὴν Ἐνότητα τοῦ ὅλου Κόσμου ὡς ἑξῆς: Ὁ Θεὸς ὡς ἡ ὑψίστη Ἰδέα εἶναι ἡ Αἰτία τῶν Ἰδεῶν τοῦ Κόσμου, ἃς ἔχει ἐν Νῶ ἐν αἰωνίῳ παρόντι τελείας καὶ ἀναλλοιώτους. Αὐταῖ ἀποκαλύπτονται ἐν χρόνῳ διὰ τῶν αἰσθητῶν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ θίγεται τὸ ἀναλλοιώτον αὐτῶν. Ὅλα ἐξέρχονται ἐξ ἐκείνης τῆς Ἰδέας καὶ εἰς ἐκείνην πρέπει νὰ ἐπιστρέψουν, διὰ νὰ εὕρουν τὴν τελείωσιν καὶ τὴν ἡρεμίαν αὐτῶν. Ἐν ἑκάστῳ ὄν ὅμως μετέχει διαφόρως εἰς τὸν μυστηριώδη αὐτὸν ὄργανισμόν τῆς νοστολγίας τοῦ Αἰωνίου, τῆς Ἀθανασίας.

Ἰδέαι εἶναι τὸ αἰεὶ ὄν, τὸ πάντα τὸ αὐτὸ μένον. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ «ἕτερον», τὸ μὴ ὄν σχεδόν. Δὲν παραλείπει δὲ νὰ τονίσῃ καὶ τὸ ἀσυμβίβαστον ἀμφοτέρων. Αἱ Ἰδέαι οὔτε δέχονται τι ἐν ἑαυταῖς τὸ ἀλλότριον οὔτε αὐταὶ μεταβάλλονται ποτὲ εἰς ἕτερον. Ἡ ἀτέλεια καὶ τὸ ἄτακτον τῆς ὕλης ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ αἰτία τοῦ ὅτι τὰ φαινόμενα δὲν φθάνουν τελειούμενα τὰς Ἰδέας αὐτῶν. Καὶ ὅμως ὁ ὅλος κόσμος πρέπει νὰ εἶναι ἡνωμένος. Εἰς ὁρατὸς τε ἅπας καὶ ἀόρατος. Χωρὶς τῆς ἐνώσεως δὲν ἔχομεν τὸν αἰσθητόν, ὅστις πάλιν εἶναι εἰκὼν τοῦ νοητοῦ· μόνον διὰ τοῦ αἰσθητοῦ νοοῦμεν τὸν νοητόν. Ἡμεῖς δὲ ζῶμεν κυρίως ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ. Διὰ τοῦτο, μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν σχέσεων τοῦ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου, ὁ νοῦς τοῦ Φιλοσόφου δὲν ἱκανοποιεῖται ἀπόλυτα. Ζητεῖ καὶ τὸ «πῶς» τῆς συνδέσεως τῶν δύο αὐτῶν διαφόρων κόσμων. Αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην «μεσάζοντός» τινος, ὅστις θὰ ἔχη τὴν ἱκανότητα νὰ συμφιλιώσῃ καὶ ἐνώσῃ τὰ δύο εἰς ἓν καὶ νὰ κρατῇ οὕτω τὸν κόσμον ἐν ἁρμονίᾳ καὶ τάξει καὶ ὠραιότητι. Τὸ ἐγχείρημα εἶναι δύσκολον πλὴν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν σταματᾷ πρὸ οὐδενός.

Ἡ ἐσωτερικὴ δίψα πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὕψωσε τὸν νοῦν τοῦ Φιλοσόφου μέχρι τῶν Ἰδεῶν, ἔξω τοῦ κόσμου καὶ ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ. Πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἑαυτοῦ θὰ στραφῇ τῶρα ζητῶν τὴν λύσιν τοῦ πάντα ἀνθρώπινον νοῦν ὑπερβαίνοντος προβλήματος τῆς σχέσεως τῶν δύο κόσμων. Τοῦ ἀπείρου, ὑπερφυσικοῦ, τελείου καὶ νοητοῦ κόσμου πρὸς τὸν πεπερασμένον, φυσικόν, ἀτελεῖ καὶ αἰσθητόν τοιοῦτον. Θὰ ζητήσῃ μᾶλλον νὰ συλλάβῃ τὴν σχέσιν τῶν Ἰδεῶν πρὸς τὴν ὕλην, ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν ὁποίων προέρχεται ὁ αἰσθητὸς κόσμος.

Ἄν τὰ πολλὰ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὡς εὐμετάβλητα δὲν δύνανται νὰ δώσουν τὴν ἀπαιτουμένην βάσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν πρὸς πραγματικὴν ἐπιστήμην καὶ γνῶσιν τῆς ἀληθείας, δύναται νὰ δώσῃ ταύτην—ἔστω καὶ κατ' ἀναλογίαν—αὐτὸς ὁ φιλοσοφῶν ἄνθρωπος. Διὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν φιλοσοφίαν ἔδῳ μόνον δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ «ἄνθρωπος πάντων μέτρον». Ὁ ἄνθρωπος καίτοι ἐλάχιστον πολλοστημόριον τοῦ ὅλου φυσικοῦ κόσμου, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις μοναδικὴν ἐξαίρεσιν μέσα εἰς ὅλα τὰ λοιπὰ ὄντα τοῦ κόσμου. Εἶναι ὁ ἴδιος ὁλόκληρος κόσμος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιλοσοφία τὸν ὠνόμασε «μικρόκοσμον» ἐν μέσῳ τοῦ «μακροκόσμου». Ὡστε ὁ προσβλέπων μετὰ προσοχῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον δύναται νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματά τινα καὶ περὶ τοῦ ὅλου κόσμου. Εἰς τὸν ἄνθρωπον λοιπὸν προσβλέπων ὁ φιλόσοφος ζητεῖ νὰ εὔρῃ τὴν λύσιν, νὰ εὔρῃ τὸν τύπον τῆς ἀληθείας τῆς ἐνώσεως τῶν δύο κόσμων. Ὁ κατανοήσας τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου θὰ κατανοήσῃ καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ κόσμου.

Μόνος μεταξὺ τῶν ὄντων ὢν λογικὸς ὁ ἄνθρωπος μετέχει καὶ τοῦ νοῦ.

Συνδέει ἄρα ἐν ἑαυτῷ τὸν νοητὸν καὶ τὸν σωματικὸν κόσμον, ὥστε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὸν τύπον τῆς ἐνώσεως τῶν δύο κόσμων εἰς ἓνα. Ἐν «Φιλήβῳ» ἰσχυρίζεται ὁ Πλάτων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μετέχει ἐν σμικρῷ τῶν στοιχείων τοῦ παντός. Καὶ ἡ ψυχὴ μας ἄρα οὐδαμόθεν προέρχεται παρὰ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ παντός, τοῦ Διός. Σῶμα, ψυχὴ, νοῦς εἶναι τὰ συστατικά τοῦ ἀνθρώπου, ἅτινα φέρουν αὐτὸν μέσον μεταξύ τῶν δύο κόσμων. Διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει νοῦν, διὰ τοῦτο καὶ πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ γίνονται κατὰ λόγον καὶ οὐχὶ ἐξ ἐνστίκτου καὶ κατ' ἀνάγκην. Ἐὰν ὅμως, συμπεραίνει ὁ Φιλόσοφος, αἱ λογικαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξιν τοῦ νοῦ, πολὺ περισσότερον μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξιν νοῦ ἢ ἁρμονία τοῦ σύμπαντος. «Τὰ ξύμπαντα καὶ τόδε τὸ καλούμενον ὅλον, ἐπιτροπεύει καὶ κυβερνᾷ νοῦς καὶ φρόνησις τις θαυμαστὴ συντάττουσα». «Ἀεὶ τοῦ παντός νοῦς ἄρχει». Ἐπειδὴ «ἄπειρόν τε ἐν τῷ παντὶ πολὺ, καὶ πέρασ ἱκανὸν καὶ τις ἐπ' αὐτοῖς αἰτία οὐφαύλη, κοσμοῦσα τε καὶ συντάττουσα ἑνιαυτούς τε καὶ ὥρας καὶ μῆνας, σοφία καὶ νοῦς» (1). Σοφία ὅμως καὶ νοῦ προϋποθέτουν ψυχὴν. «ἄνευ ψυχῆς οὐκ ἂν ποτε γενοίσθην». Οὐδὲν τῶν λοιπῶν ὄντων, τῶν ἀψύχων, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη λόγον καὶ νοῦν. «Λόγον δὲ οὐδένα οὐδὲ νοῦν εἰς οὐδὲν δυνατὰ ἔχειν ἐστὶ (τὰ ὑλικά στοιχεῖα) τῶν γὰρ ὄντων ὧ νοῦν μόνον κτᾶσθαι προσήκει, λεκτέον ψυχὴν». Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀναγκαῖόν τι διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ νοῦ. Ὅπως παρ' ἡμῖν ὡς λογικοῖς οὖσιν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ψυχὴ οὕτω καὶ ἐν τῷ παντὶ—ὅπου μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξις τοῦ νοῦ, καὶ δὴ τελειότερου ἢ τοῦ παρ' ἡμῖν—κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει ψυχὴ τις. «Οὐκοῦν ἐν μὲν τῇ τοῦ Διός ἐρεῖς φύσει βασιλικὴν μὲν ψυχὴν, βασιλικὸν δὲ νοῦν ἐγγίγνεσθαι διὰ τὴν τῆς αἰτίας δύναμιν» (2). Τὴν ψυχὴν λοιπὸν εὐρίσκει ὁ Φιλόσοφος ὡς μέσον τι μεταξύ τοῦ νοῦ ἢ τοῦ νοητοῦ κόσμου καὶ τοῦ αἰσθητοῦ τοιοῦτου. Ὡς παρ' ἡμῖν ἐν τῇ ψυχῇ συνδέονται εἰς ἓν ὁ νοῦς καὶ τὸ σῶμα, οὕτω καὶ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παντός συνδέεται ὁ νοητὸς καὶ αἰσθητὸς κόσμος. Διὰ τοῦτο συμπεραίνει μετὰ πεποιθήσεως: ὁ Θεὸς ὡς ἀγαθὸς ἠθέλησε τὸ ἀγαθόν, ὡς δυνατὸς δὲ ἐποίησε τὸν κόσμον ἀγαθὸν καὶ τέλειον. Ἐπειδὴ ὅμως πᾶν τὸ νοῦν ἔχον ὅπως δὴποτε εἶναι ἀνώτερον παντός μὴ ἔχοντος νοῦν, διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προνοῶν ἐδημιούργησε τὸν ὅλον κόσμον ὡς ἐ ν ν ο υ ν. Τὸν νοῦν θέτει ἐν τῇ ψυχῇ τὴν δὲ ψυχὴν ἐν τῷ σώματι, ὥστε ὁ ὅλος ποικίλος κόσμος νὰ ἀποτελῇ ἐν ἑνιαῖον ὅλον, τέλειον κατὰ τὸ νοητὸν παρά-

1. Φίληβ. 28—30. Μόνον ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε τὴν ἐμπνευσιν νὰ εὕρη τὴν αἰτίαν τῶν πάντων εἰς τὸν νοῦν. Δυστυχῶς ὅμως καὶ αὐτὸς δὲν ἔμεινε σταθερὸς, ἐδέχθη καὶ ἄλλας αἰτίας φυσικάς, παρὰ τὸ μόνον αἴτιον, Φαίδ. 95—99. Τιμ. 46d.

2. Φίληβ, 30d, Τιμ, 46d.

δειγμα. «Λογισάμενος (ὁ Θεός)... εὑρίσκειν... ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ὀρατῶν οὐδέν ἀνόητον τοῦ νοῦν ἔχοντος ὅλον ὅλου κάλλιον ἔσεσθαι ποτε ἔργον, νοῦν δ' αὖ χωρὶς ψυχῆς ἀδύνατον παραγένεσθαι τῷ, διὰ δὲ τὸν λογισμὸν τὸνδε νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ ψυχὴν δὲ ἐν σώματι ξυνιστᾶς τὸ πᾶν ξυνετεκτῆνατο, ὅπως ὅ,τι κάλλιστον εἶη κατὰ φύσιν ἄριστόν τε ἔργον ἀπειργασμένος... τὸνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον ἔννοον τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν». Ἐνα, τέλειον κατὰ τὸ νοητὸν παράδειγμα, «τὸ γὰρ περιέχον πάντα ὁπόσα νοητὰ ζῶα, μεθ' ἑτέρου δεύτερον οὐκ ἂν ποτ' εἶη... διὰ ταῦτα οὔτε δύο οὔτε ἀπείρους ἐποίησεν ὁ ποιῶν κόσμους ἄλλ' εἰς ὅδε μονογενῆς οὐρανὸς γεγονῶς ἔστι τε καὶ ἔτ' ἔσται», ἀναφωνεῖ μετ' ἀνακουφίσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὁ Φιλόσοφος» (1).

Ἄφοῦ ἡ φαντασία τοῦ Φιλοσόφου ἔφθασεν εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ψυχῆς πρὸς καλύτεραν λογικὴν κατανόησιν τῆς ἐνότητος, διακυβερνήσεως καὶ διατηρήσεως τοῦ κόσμου εἰς τὸ εἶναι, δὲν θὰ διστάσῃ πλέον νὰ μεταχειρισθῇ πᾶσαν μυθολογικὴν ἔκφρασιν προκειμένου νὰ καταστήσῃ τὸν νέον θησαυρὸν τῆς ψυχῆς τοῦ προσιτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐπειδὴ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ψυχῆς τοῦ παντὸς ὠρμήθη ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, συγχέει πολλάκις ἀμφοτέρας ἀναφέρων τὰ αὐτὰ παραδείγματα καὶ χρησιμοποιοῦν τὰς αὐτὰς περὶ ψυχῆς ἐκφράσεις πότε εἰς τὴν μίαν, τὴν γενικὴν ψυχὴν, καὶ πότε εἰς τὴν ἄλλην, τὴν ἀνθρωπίνην.

Δημιουργία ψυχῆς. Καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ. Ὡς μεσάζουσα ὁμως τῶν δύο κόσμων δημιουργεῖται καθ' ὅλως ἰδιάζοντα τρόπον—ὅπως ὅλως ἰδιάζων εἶναι καὶ ὁ ρόλος αὐτῆς ἐν τῷ ὅλῳ κόσμῳ. Ἡ ψυχὴ κατασκευάζεται ἐν ἀρχῇ, πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ὅλου κόσμου. Ὁ Θεὸς δημιουργεῖ αὐτὴν σύνθετον ἐκ τῆς ἀναλλοιώτου οὐσίας τῶν ἰδεῶν καὶ ἐκ τῆς ἀλλοιωτῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Κατασκευάζει αὐτὸς πρῶτον τὸ νοητὸν μέρος αὐτῆς, τὸ δὲ αἰσθητὸν αὐτῆς ἀφήνει εἰς τοὺς θεοὺς, τοὺς «υἱοὺς» τοῦ Θεοῦ, τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως. «Τὴν δὲ ψυχὴν οὐχ... ὑστέραν... ἐμηχανήσατο ὁ Θεός» ἀλλὰ «καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος ὡς δεσπότην καὶ ἀρξουσάν ἀρξομένου (σώματος) ξυνεστήσατο ἐκ τῶνδε τε καὶ τοιῶδε τρόπῳ. Τῆς ἀμερίστου καὶ ἀει κατὰ ταῦτὰ ἐχούσης οὐσίας καὶ τῆς αὐτῆς περὶ τὰ σώματα γιγνομένης μεριστῆς τρίτον ἐξ ἀμφοῖν ἐν μέσῳ ξυνεκεράσατο οὐσίας εἶδος». Ἄφοῦ δὲ περιγράφει τὴν μαθηματικὴν διαίρεσιν τῆς ψυχῆς ἐπιφέρει: «ἐπεὶ δὲ κατὰ νοῦν τῷ ξυνιστάντι πᾶσα ἡ τῆς ψυχῆς ξύστασις ἐγεγένητο, μετὰ τοῦτο πᾶν τὸ σωματοειδὲς ἐντὸς αὐτῆς

1. Τίμ. 30b-30b.

ἐτεκταίνετο... ἡ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντῃ διαπλακεῖσα κύκλω τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα, αὐτὴ ἐν αὐτῇ στρεφομένη, θείαν ἀρχὴν ἤρξατο ἀπαύστου καὶ ἔμφρονος βίου πρὸς τὸν σύμπαντα χρόνον». Οὕτω κατασκευασθεῖσα ἡ ψυχὴ ὡς μέσον τι μεταξύ τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὁμοιάζει πρὸς ἀμφοτέρους καὶ ὁμως κατὰ τὸ εἶναι αὐτῆς πρὸς οὐδένα ταυτίζεται ἀπολύτως. Εἶναι ὁμοία τοῖς νοητοῖς ὡς φέρουσα τὸν ὅλον νοῦν ἐν ἑαυτῇ. Ὅμοία ἐπίσης καὶ τοῖς αἰσθητοῖς, καθ' ὅσον καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἔχει λάβει τι. Κατωτέρα πως τοῦ νοητοῦ κόσμου διὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῆς καὶ ἀνωτέρα τοῦ αἰσθητοῦ, ὡς μετέχουσα πλήρως τοῦ νοῦ. «Ἄερατος μὲν, λογισμοῦ δὲ μετέχουσα καὶ ἀρμονίας ψυχὴ τῶν νοητῶν αἰετῶν ὑπὸ τοῦ ἀρίστου γενομένη τῶν γεννηθέντων». Μόνη αὐτὴ ὡς διφυῆς οὔσα δύναται νὰ συνδέσῃ ἐν ἑαυτῇ ἀμφοτέρους τοὺς κόσμους (').

Ἡ ἐνότις διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν ὑπῆρξε τὸ μεγαλύτερον πρόβλημα. Διὰ τῆς μυστικιστικῆς ἐπινοήσεως τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐγένετο ἡ μεγαλύτερα δυνατὴ προσπάθεια πρὸς λογικὴν σύλληψιν τῆς ἀναγκαίας ἐνότητος τοῦ ὄντως διμεροῦς ἢ μᾶλλον τριμεροῦς κόσμου—Ἰδέα, ὕλη, φαινόμενον.

Ὁ ἀγαθὸς Θεός, πατὴρ καὶ δημιουργός, μὲ τὸν νοῦν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὴν ψυχὴν ὡς τὸ κέντρον τοῦ παντός ἐμόρφωσε τὸν ὅλον κόσμον, ὁμοίον πρὸς τὸ ἐν νῶ ἀίδιον παράδειγμα· ἕνα, τέλειον, ἀνευδεῆ, ἀγήρατον, ἔμψυχον, μὲ τὴν ἀόρατον ψυχὴν εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ καὶ ἐκτεινομένην μέχρι τῶν περάτων αὐτοῦ δίδουσαν ζωὴν, ρυθμικὴν κίνησιν καὶ ἀρμονίαν, σχῆμα καὶ τάξιν εἰς τὴν ἄψυχον, ἄτακτον, ἄμορφον καὶ ἄσχημον ὕλην (²).

Ἡ κριτικὴ θὰ διερωτᾶται πάντοτε: ἔχει ἐπηρεασθῆ ὁ Πλάτων ὑπὸ τῶν Ἰρανῶν; Ἐγνώριζε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην; Καὶ τότε μήπως ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐπηρεάσθη ὑπ' ἄλλων;... Ἀληθὲς μὲν μόνον μένει, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ νοῦ θὰ προχωρῇ πάντοτε πρὸς ὄρισμόν τοῦ θείου Νοῦ, ὡς τῆς μόνης αἰτίας τῆς δημιουργίας τοῦ παντός, ὡς τε ζωῆς καὶ ὠραιότητος καὶ ἀγιότητος συνάμα. Ἀσχέτως ἂν ὁ ζητῶν

1. Τιμ. 34—36.

2. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος τοῦ διμόρφου κόσμου μένει ἀκόμη λογικῶς ἄλυτον. Διὰ τοῦτο ὁ νοῦς τοῦ φιλοσόφου, ἐφεῦρε τὴν θείαν ἐπέμβασιν. Ὁ Θεὸς «βίβη ξυναρμόττει» τὰ ἀσυμβίβαστα. Τιμ. 35α. Ὁ Romano Guardini, ἀναφερόμενος εἰς τὸ δύσκολον τοῦ ἀλύτου προβλήματος τῆς σχέσεως καὶ ἐπαφῆς τοῦ ἀπείρου πρὸς τὸ πεπερασμένον, εὔρε τοῦτο συντελεσθὲν μόνον ἐν καὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος βλέπει τὰ πάντα, ἰδίᾳ τοὺς πιστοὺς νὰ κτίζονται, ὡς ἡ «Καινὴ κτίσις», σφικτὰ γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου, ὅστις εἶναι ὁ θεμέλιος λίθος καὶ ἡ κεφαλὴ ταυτοχρόνως τῆς μιᾶς ἐνιαίας Ἐκκλησίας, τῆς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων τελειουμένης. Ἐφ. 2,19, 4.15. Κολ. 2,19.

είναι φιλόσοφος, ιερέυς ἢ προφήτης τοῦ ἐκλεγέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λαοῦ. Καὶ ἡ θεία Ἀποκάλυψις βαδίζει ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἰδίαν ὁδόν, ἢ μᾶλλον ἡ ὁδὸς αὐτῆς εἶναι ἡ Ἱστορία. Ἡ ὑψίστη Ἀλήθεια εἶναι μία διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θρησκείαν. Τὰ ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου. Αὐτὴ ἡ Ἀλήθεια ἀσκεῖ γοητεῖαν καὶ ἔλξιν ἀκατανίκητον καὶ σύρει ὀπισθὲν τῆς διψαλέαν καὶ ἀσθμαίνουσαν τὴν ἀπληστον γνῶσιν (Γρ. Παπαμιχαήλ).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ, ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ ἠθικολόγου καὶ ἡ ἐμπνευσις καὶ ἐνόρασις τοῦ καλλιτέχνου καὶ φιλοσόφου συνεργάσθησαν ἀπὸ κοινοῦ, ἵνα ὑπὲρ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων καὶ τῆς φθορᾶς, τὸν κυμαινόμενον μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, δημιουργηθῇ εἰς ὑπερουράνιον τινα τόπον ἐν ὑψηλότερον, καθαρώτερον, τελειότερον καὶ πραγματικώτερον βασιλείον, ὁ ὠραῖος κόσμος τῶν ὑπεραισθητῶν ὄντων τοῦ βασιλείου τῶν Ἰδεῶν, ὁ πνευματικὸς κόσμος τῆς ἀληθοῦς πραγματικότητος. Ὡς τις μαγνητικὴ βελόνη ζητεῖ ἀκούραστος ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ προσανατολισθῇ πρὸς τὸν ποθητὸν κόσμον τῆς βεβαιότητος καὶ ἀληθείας, τὸν «ἐν τινι τόπῳ νοητῶ» εὕρισκόμενον. Πρὸ τοῦ κόσμου ἐκείνου ὁ παρῶν εἶναι μία ἀτελὴς εἰκὼν, κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ κατασκευασθεῖσα ἢ μᾶλλον κατασκευαζομένη καὶ αἰεὶ προσπαθοῦσα νὰ μιμηθῇ τὸ πρότυπον, χωρὶς ὅμως ποτὲ καὶ νὰ φθάσῃ αὐτό. Ὅλα τὰ ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ γιγνόμενα εἶναι κατὰ δύναμιν ὅμοια πρὸς τὰ ἐκτὸς χώρου καὶ χρόνου αἰώνια πρότυπα. Ἀλλωστε καὶ αὐτὸς ὁ χρόνος εἶναι ἀπλῆ εἰκὼν τῆς αἰωνιότητος μίμησις κινητῆ τοῦ μένοντος αἰῶνος, «ὁμοιότατος αὐτῶ». Καὶ αὐτὸς δυνατὸν νὰ καταργηθῇ τὰ δὲ νοητὰ θὰ μένουν εἰς τὸν αἰῶνα (1).

Ὁ νοῦς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ὡς θεῖος σπινθὴρ ἐν αὐτῶ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ φάσματος τῆς ἀμφιβολίας καὶ ἀβεβαιότητος, ἦτις καλύπτει τὸν αἰσθητὸν κόσμον, χωρεῖ ἀνικανοποίητος διὰ πάντων τῶν φαινομένων, διὰ παντὸς ὠραίου καὶ καλοῦ, δικαίου καὶ ἀγαθοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ζητῶν νοσταλγικὰ τὸν κόσμον τοῦ πόθου τῆς ψυχῆς του. Τοῦτον συλλαμβάνει μόλις διὰ τοῦ νοῦ ἔξω καὶ ὑπεράνω τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τῆς φθορᾶς εἰς ἓνα νοητὸν τόπον, εἰς τὴν χώραν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀναλλοιώτου. Ἐκεῖ καὶ μόνον «ὡς ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰ πηγὰς τῶν ὑδάτων» θὰ δυναθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ φυλοσόφου νὰ κορέσῃ τὴν δίψαν τῆς καὶ νὰ σβήσῃ τὴν φλόγαν τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ποιητικὴ του πτῆσις τὸν ὠδήγησεν ὑπὲρ τὴν ὠραιότητα τοῦ πεπερασμένου τούτου κόσμου εἰς

1. Τιμ. 37ε-38ε.

τὴν νοερὰν σύλληψιν τοῦ καθ' αὐτὸν ὠραίου κόσμου τῶν Ἰδεῶν, τῶν αἰωνίων καὶ ἀμεταβλήτων μορφῶν. Τὸ «ζητεῖτε καὶ εὐρήσετε» ἐπραγματοποιήθη ἤδη εἰς τὸν μέγαν φιλόσοφον κατὰ τὸν δυνατὸν καλύτερον τρόπον. Πρὸ τοῦ ὠραίου αὐτοῦ κόσμου καὶ μόνον δύναται ὁ βαθὺς ἐρευνητὴς νὰ ἀναφωνήσῃ μὲ ἀνακούφισιν ψυχῆς: «ὄντως ὠραῖος ὁ κόσμος ἐστί». Εἶναι ὁ ἐνιαῖος κόσμος ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, τέλειος ἐν ὅλῃ τῇ πραγματικότητι αὐτοῦ, χωρὶς φθορὰν, χωρὶς παρὸν καὶ παρελθὸν καὶ μέλλον, καθὼς τὸν ἐνόησε καὶ τὸν ἠθέλησεν ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ καὶ δημιουργὸς Θεός, σύμφωνα μὲ τὸ ἐν νῶ παράδειγμα τοῦ ὁποίου γίνεται αἰωνίως ὁ αἰσθητὸς κόσμος, καὶ καθὼς τὸν θεᾶται ὁ νοῦς τοῦ μεγάλου φιλοσόφου.

Διὰ τοὺς πολλοὺς ὑπῆρχε τότε, καὶ ὑπάρχει περισσότερον σήμερον, μόνον ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων. Καὶ ὅμως τὰ μὴ αἰσθητὰ ἐν αὐτῷ τῷ κόσμῳ εἶναι πολλάκις θαυμαστότερα καὶ τῶν ἀρίστων αἰσθητῶν. Τὸ ρᾶδιον δέχεται ἀρμονικοὺς ἤχους, ἐκεῖ ὅπου ἡμεῖς οὐδὲν ἀκούομεν καὶ τὸ μικροσκόπιον βλέπει ὄντα, ἅπερ οὔτε βλέπομεν, ἀλλ' οὐδὲ θὰ ἠύχωμεθα νὰ βλέπωμεν ἐν ὅλῃ τῇ πραγματικότητι αὐτῶν. Ὁ δὲ Μπετόβεν ἀκούει ἐν τῇ φύσει θεῖους ἀρμονικοὺς τόνους, τοὺς ὁποίους μόλις δύναται νὰ ἀποδώσῃ εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς ἀθανάτου μουσικῆς αὐτοῦ—καὶ δὴ ἐστερημένος ἀκοῆς. Δι' αὐτὸν ὁ κόσμος εἶναι ὄντως ἰδεώδης, ἐν τῇ ιδέᾳ αὐτοῦ ἔξω τῶν αἰσθήσεων. Τὸ δὲ πάθος τοῦ πραγματικοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς καλλιτέχνου θὰ μένη πάντα ἡ ἐκδήλωσις τοῦ ἀνικανοποιήτου πρὸς τὰ Ἐκεῖ πόθου.

ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ

Αἱ Ἰδέαι ἀποτελοῦσαι σειρὰν ὀλοκλήρου κόσμου ἀπὸ τοῦ ἀτελεστάτου ὄντος μέχρι τῆς ὑψίστης ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποτελοῦν τὴν κυρίαν ἀποκάλυψιν τοῦ πνεύματος τοῦ Πλάτωνος καὶ εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Διὰ δὲ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ κόσμου αὐτοῦ τῶν Ἰδεῶν ἐγένετο ὁ Πλάτων ὁ πατὴρ τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Αἱ Ἰδέαι διὰ τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Πλάτωνος δὲν συνελήφθησαν ὡς τις ἀφηρημένη θεωρία, ἀλλ' ὡς τις ἀπόλυτος πραγματικότητα, τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ ψαύσῃ. Ἡ πραγματικότης αὕτη θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐγγυητὴς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ἰδίᾳ τοῦ κόσμου τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν Ἀξιῶν καὶ τῆς γνώσεως καθόλου: Ἀξιώματα πνευματικά, ἅτινα ἀφοροῦν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον, ὃν ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ ἡ νέα φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ ἅτινα κατὰ τὴν περίοδον ἀκριβῶς αὐτὴν τοσοῦτον εἶχον κλονισθῆ.

Ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσαι αἱ Ἰδέαι, ἐκτὸς χρόνου καὶ χώρου, ἀνάλ-

λοίωτοι, θὰ εἶναι αἱ σταθεραὶ ἀρχαὶ καὶ τὸ ἀσφαλὲς κριτήριον πάσης ὀρθῆς γνώσεως καὶ πράξεως τοῦ ἀνθρώπου. Χωρὶς πίστιν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν αὐτῶν οὐδεμία ἐγγύησις τῆς ὑπάρξεως καὶ διατηρήσεως τοῦ κόσμου εἰς τὸ εἶναι. Οὐδεμία τάξις καὶ οὐδεμία ἀρμονία ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ ὅλος ἠθικὸς χαρακτήρ τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἣτις εἶναι ἡ Ὑψίστη ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν, ταυτίζει πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις ἐνεφύσησεν εἰς πάντα τὰ ὄντα τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν τελειότητα (Λούβαρις). Χωρὶς τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ χωρὶς τὴν πρὸς τὸν ἄνθρωπον πραγματικὴν ἀναφορὰν αὐτῶν οὐδεμία ἠθικὴ τάξις ἐν τῇ ζωῇ, οὐδεὶς ἀσφαλὲς σύνδεσμος διὰ τὰ ἄτομα καὶ τὴν κοινωνίαν, οὐδὲν νόημα ζωῆς. Μόνου ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀνέλθῃ μέχρι τῶν ἰδεῶν καὶ ἴδῃ αὐτὰς διὰ τοῦ νοῦ, διὰ τῆς ψυχῆς του, μόνον τότε εἶναι εἰς θέσιν νὰ ρυθμίσῃ καὶ τὴν ἐδῶ ζωὴν του κατ' ἀρετὴν τελείαν. Τὴν ζωὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἠθέλησε νὰ ὠραιοποιήσῃ ὁ μυστικιστὴς ποιητὴς καὶ φιλόσοφος, ἀνάγων τὰ πάντα ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς αἰωνιότητος καὶ τοῦ θεοῦ θελήματος, ὅπως παραδόξως ἐνώνων ἐν ἑαυτῷ μυστικιστικὴν τάσιν πρὸς τὸ ὑπερπέραν καὶ πραγματικὴν ἀγάπην καὶ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ζωὴν ταύτην. Πρὸ αὐτοῦ ὁ διδάσκαλός του ἦνωσεν ἐν ἑαυτῷ τὴν βαθεῖαν πίστιν μὲ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν. Ἐνότης, Ἀρμονία, Κόσμος, Τάξις ἐν τῷ Παντί. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπάρξῃ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πόλιν. Ὑπὸ τὴν ἀναλογίαν αὐτὴν ζητεῖ ὁ Πλάτων νὰ στηρίξῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ὑγιοῦς πολιτισμοῦ. Ἐὰν ἐπέτυχεν ἢ ὄχι δύναται νὰ μαρτυρήσῃ ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Διὰ τοῦτο θεωροῦμεν ἀπαραίτητον ὅπως παραλλήλως πρὸς τὰς θεωρίας αὐτὰς τοῦ μεγάλου ἰδεολόγου ἐξετάσωμεν καὶ τὴν περὶ κόσμου θεωρίαν τοῦ φιλοσόφου τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς λογικῆς, τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης, μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἐπέτεθῃ καὶ κατέκρινε τὸν διδάσκαλον διὰ τὴν οὐτοπίαν τῶν ἰδεῶν. Ἰδόμεν λοιπὸν κατὰ πόσον ὁ ἐμπειρικὸς κατώρθωσε νὰ ἐκφύγῃ τῆς οὐτοπίας κατὰ τὴν συνεπῆ ἔρευναν τοῦ κόσμου.

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ὡς κατάκτησις τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος βαδίζει πάντοτε ἐξελικτικῶς. Οἱ ἐκάστοτε προηγηθέντες εἰς τινὰ ἔρευναν θὰ ἀποτελοῦν πάντοτε τὴν βάσιν διὰ τὴν περαιτέρω ἐξόρμησιν τῶν ἐπερχομένων. Αἱ προηγηθεῖσαι θεωρίαι δὲν ἀχρηστεύονται ποτὲ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν οὐδὲ αἱ ἐπερχόμεναι νέαι τοιαῦται

θά φθάσουν ποτέ εἰς τὸ τέλειον. Κινούμεθα πάντοτε ἐντὸς ἀτελῶν κύκλων εἰς τὸν κόσμον αὐτόν. Κάθε νέα πρόοδος προάγει κατὰ τι τὴν Ἀλήθειαν, ταυτοχρόνως ἔμως δημιουργεῖ περισσότερα νέα προβλήματα. Δι' ἐκάστης νέας προόδου δὲν ἐγνωρίσαμεν τόσον τὸν κόσμον, ὅσον ἀνεκαλύψαμεν τὸ πολὺ ἄγνωστον αὐτοῦ. Ἡ ἐπισήμανσις ἐνὸς ἀκόμη ἀστέρος εἰς τὸ στερέωμα σημαίνει μὲν γνῶσιν τινὰ πλὴν κατ' οὐσίαν ἀρνητικήν, καθ' ὅσον εἰς τὰ μέχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητα προσετέθη καὶ ἐν ἀκόμη ἀνεξερεύνητον. Ἡ δὲ διάσπασις τοῦ ἀτόμου δὲν ἔλυσε τὸ πρόβλημα τῆς ὕλης ἀλλ' ἀπλῶς μᾶς ἀπεκάλυψε κατὰ τι τὸ μυστήριον ποὺ καλύπτει τὴν ὕλην.

Ὁ Πλάτων ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐγερθεισῶν ἀμφιβολιῶν περὶ τοῦ κόσμου, ὕψωσε τοῦτον διὰ τῶν ἰδεῶν μέχρι τοῦ Θεοῦ ζητῶν ἐκεῖ τὴν ἐγγύησιν τῆς πραγματικότητος αὐτοῦ. Ἡ ἀπογείωσις του ὁμως αὕτη ἐγένετο κάπως βιαστική, σύντομος, ἀπτόμος καὶ οἱ πολλοὶ δὲν δυνάμεθα εὐκολὰ νὰ τὸν ἀκολουθήσωμεν. Ἐχωρίσθη τελείως ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ τούτου κόσμου καὶ ἡ ψυχὴ του ἐζη μᾶλλον διὰ τὸν νοητὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου χωροῦντες βαθμιαίως ὀφείλομεν νὰ φερώμεθα πρὸς τὸν νοητὸν, τὸν τέλειον—οἶονεὶ βραδέως σπεύδοντες. Ἐλάχιστοι ἄλλωστε ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔκαμαν τοιαύτας ὑπερβατικὰς πνευματικὰς πτήσεις, διὸ καί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, παρενοήθησαν καὶ παρεξηγήθησαν ὑπὸ τῶν πολλῶν.

Πρῶτος ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Ἀριστοτέλης, περισσότερο ρεαλιστῆς ἢ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, ἀρχίζει συστηματικώτερον ἀγῶνα πρὸς βεβαίωσιν τοῦ ὄντως ὠραίου αἰσθητοῦ κόσμου. Τοῦτο κυρίως ὁδηγεῖ τὸν Ἀριστοτέλη ὅπως ἀποσπασθῇ τῆς Πλατωνικῆς Σχολῆς καὶ ἰδρύσῃ ἰδίαν μὲ ἰδίαν μέθοδον ἐρεύνης.

Τὰ προβλήματα ποὺ προβάλλει ὁ ρευστὸς κόσμος εἶναι ἀκόμη τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ὑπῆρξαν καὶ διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Προσωκρατικοὺς ἀκόμη :

Ἐπὶ ἔσται βεβαία τις πραγματικότης ; Ὁ κόσμος πρὸ ἡμῶν παρουσιάζεται ὡς πολλότης ἀλλὰ καὶ ἐνότης. Ποῦ ὑπάρχει τότε ἡ πραγματικότης ; Εἰς τὰ πολλὰ, εἰς τὸ ἐν ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρω ; Ποία ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ἀλληλα ;—Δύο καὶ ἡμισυ χιλιάδες ἔτη μετὰ ταῦτα τὸ αὐτὸ πρόβλημα ἀπασχολεῖ τὸν σκεπτόμενον ἄνθρωπον. Τοῦτο κυρίως ζητεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ σύγχρονος φιλοσοφία (Existenz philosophie), χωρὶς οὐδὲ τὴν παραμικρὰν ἀξίωσιν νὰ διατυπώσῃ, ὅτι καὶ θὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο.

Οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων παρουσιάζουν παρὰ τὸν ὑλικὸν κόσμον καὶ ἄλλον τοιοῦτον πνευματικόν, νοητὸν, ὃν θεωροῦν ὡς τὸν μόνον πραγματικόν. Ὁ ἀσθενὴς νοῦς τοῦ ἀνθρώπου διερωτᾶται : ὑπάρχει τὸ γενικόν, ἢ ἰδέα, τὸ εἶδος καὶ οὐχὶ τὰ ἐπὶ μέρος φαινόμενα ; Καὶ τότε πῶς προῆλθον τὰ πολλὰ φθαρτὰ ἐκ τοῦ Ἐνός ; Ἡ μέθεξις τοῦ Πλάτων-

νος ἔμεινεν ἀκατανόητος, ὡς ὑπὲρ λόγον σύλληψις, διὸ καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς «κενολογία». Ἐάν τὰ πολλὰ προήρχοντο ἐκ τοῦ ἑνός, λογικῶς θὰ εἴχωμεν ἀλλοίωσιν τοῦ ὄντος, ἢ ἀλλοιώσεις ὅμως σημαίνει φθοράν. Ἐκ τοῦ μηδενὸς πάλιν ἀδύνατον νὰ ἔλθῃ τι εἰς τὸ εἶναι. Ἀλλὰ καὶ ἐάν παραδεχθῶμεν ὅτι ἦλθε ποτέ, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι διὰ τῆς φθορᾶς τῶν πολλῶν; Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ζαλίζεται καὶ νὰ τὰ σκέπτεται ἀκόμη.

Ἀπελπιστικὰ ὄλοι οἱ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους φιλόσοφοι ἐρωτοῦν διὰ τὰ ἀνωτέρω. Παρμενίδης, Ζήνων, οἱ Μεγαρικοὶ καὶ οἱ Σοφισταὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὰς ἀμφιβολίας αὐτάς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος τὴν αὐτὴν ἀμφιβολίαν βεβαιοῦν ὅταν ζητοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὸ γίνεσθαι τοῦ κόσμου ὡς μηχανικὴν ἔνωσιν καὶ διάλυσιν ἀπείρων ἀναλλοιώτων στοιχείων. Ζητοῦν ἱκανοποιητικὴν τινα ἀπάντησιν ἐπὶ τῶν γενομένων αὐτῶν ἐρωτημάτων, χωρὶς εἰς οὐδενὸς τὴν θεωρίαν νὰ εὐρεθῇ μία ἱκανοποιητικὴ λύσις. Καὶ ὁ Πλάτων ζητήσας καὶ εὐρών τὴν πραγματικότητα ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ τῶν Ἰδεῶν οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ ἢ τὴν πλήρη ἀβεβαιότητα διὰ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ἡ δὲ περίφημος θεωρία τῆς μετοχῆς τῶν ὄντων πρὸς τὰς Ἰδέας «δύσφραστος καὶ ἄπορος» δι' αὐτὸν τὸν ἴδιον, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν λογικὴν χωροῦσα, ἔμεινε τελείως ἀκατανόητος ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀπλῆ «κενολογία» ἐχαρακτηρίσθη, ὡς κατ' οὐδὲν ἐξηγοῦσα λογικῶς τὴν γένεσιν καὶ ὑπαρξιν τοῦ αἰσθητοῦ τούτου κόσμου.

Καὶ ὅμως ὁ κόσμος ὑπάρχει πρὸ ἡμῶν καὶ δὴ ὡς ἡ βεβαιότερα εἰς ἡμᾶς πραγματικότης. Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἀμφιβάλλει ὁ γνήσιος μαθητὴς τοῦ Ἰδεολόγου διδασκάλου, ὅτι παρὰ τὰ αἰσθητὰ ὑπάρχει καὶ ἀόρατός τις κόσμος. Τὰ αἰσθητὰ ὡς παρατηρεῖ δὲν εἶναι αὐθύπαρκτα ἀλλὰ χρήζουν πάντα αἰτίου τινὸς καὶ τοῦτο εἶναι ἀόρατον ἡμῖν. Πλὴν ὁ Φιλόσοφος ζητεῖ νὰ συλλάβῃ κυρίως τὴν πραγματικότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὡς βλέπομεν τοῦτον πρὸ ἡμῶν, ὁποῖον συναντῶμεν ἀμέσως ἐν τῇ φύσει καὶ μέσα εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἡμεῖς ζῶμεν καὶ κινούμεθα. Ὁ θαυμασμὸς τοῦ ὡραίου τούτου κόσμου ἄλλωστε ἐκίνησε καὶ κινεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ φιλοσοφεῖν. «Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν».

Ἐδῶ ἀκριβῶς δυνάμεθα νὰ διίδωμεν τὴν γραμμὴν ἣτις χωρίζει τοὺς δύο μεγάλους φιλοσόφους. Κατ' οὐσίαν καὶ οἱ δύο ζητοῦν νὰ συλλάβουν τὸ «τί ἐστίν», τὴν κυρίαν ἔννοιαν τοῦ κόσμου. Μαθητὴς ἄλλωστε τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἀμφότεροι τοῦ Σωκράτους. Ὁ Πλάτων ὅμως συνέλαβε μυστικιστικῶς, μὲ θρησκευτικὸν ὄμμα, τὴν πλήρη πραγματικότητα εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῆς ὡραιότητος αὐτῶν πετᾶ διαρκῶς πρὸς αὐτάς καὶ μόνον ἀφ' ὑψηλοῦ

πλέον καὶ ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς αἰωνιότητος ἀτενίζει τὰ αἰσθητά⁽¹⁾. Ὡς ἐμπειρικός τύπος ὁ μαθητὴς του θέλει ἀντιθέτως νὰ μείνη περισσό-
τερον συνδεδεμένος πρὸς τὸν ὠραῖον κόσμον τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Μὲ
μεγαλυτέραν ἀγάπην καὶ κατανόησιν πρὸς αὐτὰ χωρεῖ πεζοπορῶν μέσῳ
πάντων αὐτῶν, ἐξετάζων καὶ συνομιλῶν εὐχαρίστως καὶ πρὸς τὸ ἐλάχι-
στον αὐτῶν δύναται τις εἰπεῖν. «Ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς φυσικοῖς ἔνεστί τι τὸ
θαυμαστόν». Καὶ τῶν εὐτελεστάτων καὶ ἀτιμωτάτων ἀκόμη ὄντων ἢ ζή-
τησις τῶν αἰτίων παρέχει «ἀμηχάνους ἡδονὰς... ὡς ἐν ἄπασιν ὄντος τι-
νὸς φυσικοῦ καὶ καλοῦ»⁽²⁾.

Δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς μελέτης εἰσάγει ὁ Φιλόσοφος συστηματι-
κῶς πλέον τὴν ἐμπειρίαν ἐν τῇ ἐρευνῇ.

Σκοπὸς τῆς Ἀριστοτελείου φιλοσοφίας γίνεται ἡ δι' ἐμπειρικῆς μελέ-
της τῶν πάντων καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀκόμη, λογικὴ κατανόησις τοῦ μυ-
στηρίου τοῦ κόσμου. Δι' ἀποδείξεων καὶ συλλογισμῶν καὶ οὐχὶ βάσει τῶν
χωρὶς λογικὰς ἀποδείξεις μύθων τῆς παραδόσεως ἢ καὶ τῶν θρησκευτι-
κῶν πεποιθήσεων.

Ἡ κατανόησις ὁμῶς αὕτη διὰ νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὴ πρέπει νὰ εἶ-
ναι τελεία. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐρευνα πρέπει νὰ εἶναι συνεπής, χωροῦσα μέ-
χρι τῆς συλλήψεως τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, μέχρις αὐτῶν τῶν αἰτίων τῶν
πάντων, μέχρις ἐξακριβώσεως τοῦ σκοποῦ ἑνὸς ἐκάστου αὐτῶν. Διότι
τότε καὶ μόνον δυνάμεθα νὰ ἰσχυρίζώμεθα ὅτι ἐγνωρίσαμεν τὴν κυρίαν
οὐσίαν, τὸν πυρῆνα τῆς πραγματικότητος τῶν ὄντων. Τότε ἐπιστάμεθα
ἕκαστον «ἀπλῶς», τελείως, «ὅταν τὰ πάντα γινώσκωμεν καὶ τὰς ἀρχὰς
τὰς πρώτας μέχρι τῶν στοιχείων». «Ὅταν τί ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος γινώμεν
ἢ τὸ πῦρ μᾶλλον ἢ τὸ ποῖον ἢ τὸ ποσὸν ἢ τὸ ποῦ». «Ὅταν γνωρίσω-
μεν τὸν πρωταρχικὸν σκοπὸν ἑνὸς ἐκάστου ὄντος, διότι «πᾶν ὅ,τι γίνε-
ται ἀπὸ τι καὶ πρὸς τι». «Ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιεῖ».

Τοῦτο ἄλλωστε σημαίνει ἐπιστήμη, ἀξία τοῦ ἐλευθέρου καὶ λογικοῦ
ἀνθρώπου μόνη δικαιουμένη νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα «σοφία», ἢ «τῶν πρώ-
των ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν θεωρητικὴ» οὐσα. Ἡ ἱκανὴ «τὸ ὄν ἢ ὄν θεωρῆσαι
καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ ἢ ὄν... οὐ μόνον τῶν οὐσιῶν ἀλλὰ καὶ τῶν
ὑπαρχόντων ἢ αὐτῇ θεωρητικὴ... καὶ περὶ προτέρου καὶ ὑστέρου καὶ γέ-
νους καὶ εἶδους, καὶ ὅλου καὶ μέρους»⁽³⁾. Εἶναι βεβαίως δύσκολος ἡ σύλ-
ληψις τῶν αἰτιῶν καὶ ἀρχῶν, καθ' ὅτι αὗται ὡς ἀόρατοι κεῖνται ὑπὲρ

1. Τὰ αἰσθητά διὰ τὸν Πλάτωνα ἦσαν μόνον μία κλίμαξ, χρήσιμος μόνον διὰ νὰ
φθάσῃ μέχρι τῆς κορυφῆς εἰς τὰς Ἰδέας. Ὅταν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του, τὴν ἐπέτα-
ξεν, ὡς ἀχρηστον πλέον. (Zeller).

2. Περὶ ζώων μορίων I, 5, 645 α5.

3. Μετ. Α, 2. 982 β7 Β, 2. 104 β13.

τήν συνήθη λογικὴν δύναμιν. Πλὴν μόνον ἡ γνῶσις αὐτῶν, ὡς αἰδίων καὶ ἀμεταβλήτων εἶναι πραγματικὴ καὶ ἀσφαλὴς γνῶσις. Ἡ γνῶσις ἡ ἐπὶ τῶν μεταβλητῶν μόνον φαινομένων στηριζομένη οὐδέποτε εἶναι τελεία γνῶσις. «Μάλιστα δ' ἐπιστητὰ τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἷτια» ὡς ἀπηλλαγμένα τῆς κωλυούσης ὕλης. Ἐάν «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει», ὁ σοφὸς πρέπει νὰ ἐπίσταται πάντα ὡς ἐνδέχεται καὶ «τὰ χαλεπὰ γνῶναι δυνάμενον καὶ μὴ ῥάδια ἀνθρώπῳ γινώσκειν». «τὸ μὲν πάντα ἐπίστασθαι τῶ μάλιστα ἔχοντι τὴν καθόλου ἐπιστήμην ἀναγκαῖον ὑπάρχειν» (1).

Διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ τοῦτο πρέπει ἡ ἔρευνα νὰ γίνεται ἀπὸ ἐσωτερικῶν μόνον ἐλατηρίων, καὶ οὐχὶ πρὸς ὠρισμένους ὠφελιμιστικούς σκοποὺς ἀποβλέπουσα. Δὲν εἶναι ἔργον παντὸς τὸ φιλοσοφεῖν. Μόνον ἐκείνων, οἵτινες ἐξ ὅλης ψυχῆς ζητοῦν νὰ εὑρουν τὴν ἀλήθειαν καὶ ποτὲ ὡς ἐξ ἐπαγγέλματος. Ἡ σοφία ὡς ἀσχολουμένη περὶ τὰς πρῶτας ἀρχὰς εἶναι ἐπιστήμη «αὐτῆς ἕνεκεν καὶ τοῦ εἰδέναι χάριν αἰρετῆ» καὶ οὐχὶ «χρήσεως τινος ἕνεκεν». «Δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρεῖαν ἑτέραν, ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωπός φαμεν ἐλεύθερος ὁ αὐτοῦ ἕνεκα καὶ μὴ ἄλλου (τινὸς ἕνεκα) ὢν, οὕτω αὕτη (ἡ σοφία) μόνη ἐλευθέρᾳ οὔσα τῶν ἐπιστημῶν, μόνη γὰρ αὕτη αὐτῆς ἕνεκα ἐστίν» (2). Ὁ ἐπιστήμων καὶ μελετητὴς τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ἀρθῆ ψυχικῶς ὑπὲρ τὸν κόσμον, ἐλεύθερος ἐγκοσμίων ὑπολογισμῶν. Μόνον τότε ἡ σοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἀρχουσα ἐναντι τῶν ὑπηρετουσῶν, τῶν ἐπὶ μέρος ἐπιστημῶν. Διὰ τοῦτο καὶ «δικαίως ἂν οὐκ ἀνθρωπίνῃ νομίζοιτο αὐτῆς ἡ κτῆσις... Θεὸς ἂν μόνος τοῦτ' ἔχει γέρας», προσθέτει ὁ φιλόσοφος.

Μελέτη λοιπὸν μὲ τοιοῦτον θρησκευτικὸν ζῆλον πρὸς τὴν γνῶσιν. Συστηματικὴ ἐξέτασις τῶν πάντων κατὰ βάθος καὶ πλάτος, κατὰ τὴν κυρίαν οὐσίαν αὐτῶν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ «συμβεβηκότα», ὡς πολλὰ καὶ ὡς ἓν, διὰ νὰ λάβωμεν μίαν γενικὴν περὶ τοῦ παντὸς ἰδέαν, περὶ τῆς γενέσεως, τῶν αἰτίων καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν πάντων. Οὐχὶ ὡς αἱ μερικαὶ ἐπιστήμαι καὶ τέχναι ποιοῦσι, «μέρος αὐτοῦ τι ἀποτεμνόμεναι περὶ τούτου θεωροῦσι τὸ συμβεβηκός», «περὶ ἓν τι καὶ γένος τι περιγραφάμεναι περὶ τούτου πραγματεύονται», μόνον διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ ὑποθέσεων βαδίζουσαι. Καλαὶ εἶναι βεβαίως καὶ αἱ ἐπὶ μέρος ἐπιστήμαι καὶ ὠφελίμοι, πλὴν ὡς βοηθητικαὶ πρὸς καλλιτέραν κατανόησιν τοῦ ὅλου.

Μὲ τὰς γραμμάς αὐτὰς ὡς γνώμονα τῆς ἐρένης θὰ ζητήσῃ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ μελετήσῃ τὸν κόσμον, ποιῶν τὴν τελευταίαν συστηματικὴν προσπάθειαν πρὸς λογικὴν δικαίωσιν τῆς πραγματικῆς γενέσεως τοῦ

1. Μετ. Α, 2. 982 α1 β2.8 981 β21, 30.

2. Μετ. Α, 2. 982 β28.

αίσθητοῦ κόσμου καὶ τῆς οὐσίας τῶν φαινομένων, χωρὶς νὰ προσφύγῃ εἰς ἔξωκοσμίους δυνάμεις καὶ ἀρχάς. Διὰ νὰ γνωρίσωμεν κατὰ πόσον ἐπέ-
τυχε τούτου εἶναι ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἔργον του.

Ὅξυς εἰς παρατηρητικότητα μὲ ἰδιαιτέρως ἐξειλιγμένην τὴν ὄρεξιν τοῦ εἰδέναι ἐν ἑαυτῷ, ἐμβαθύνει ὁ ρεαλιστὴς μετὰ προσοχῆς εἰς ὅλας τὰς μέχρῃς αὐτοῦ διατυπωθείσας θεωρίας καὶ ζητεῖ τὸ τυχὸν ἀληθὲς ἐν αὐταῖς. Ἀπὸ ὅλου λαμβάνει τι καὶ ἀπὸ κανένα δὲν μένει εὐχαριστημένος. Τοὺς πάντας ἐλέγχει ὡς ἀτελεῖς. Τοὺς ὑλιστὰς ὡς ἀρνούμενους τὸν ἀσώ-
ματον κόσμον καὶ δεχομένους ὡς ἀρχὴν τοῦ παντός ἐν τῶν ὑλικῶν στοι-
χείων, καίτοι τὰς ἰδιότητάς τῆς ὕλης ἐξηγοῦν δι' ἀπλῶν ἀντιθέσεων. Κατηγορεῖ αὐτοὺς ὡς δεχομένους τὴν κίνησιν ἐν τῷ παντὶ καὶ ὁμῶς ἀδια-
φοροῦντας διὰ τὴν αἰτίαν αὐτῆς (1).

Κατηγορεῖ ἐπίσης τοὺς Ἐλεάτας ὡς θέσαντας ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν γέ-
νεσιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν.

Δυσκολώτερος καὶ σκληρότερος εἶναι ὁ ἀγὼν, ὃν διεξάγει ὁ φιλόσο-
φος πρὸς τὸν Πλάτωνα. Τοὺς πραγματικοὺς ἀντιπάλους καταπολεμεῖ τις κατὰ πολὺ εὐκολώτερον τρόπον ἢ τοὺς παραπλησίως σκεπτομένους. Αἱ διαφοραὶ ἐδῶ ἔγκεινται εἰς λεπτομερείας μόνον, ἢ λεπτὴ λύσις τῶν ὁποίων θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν. Πρόκειται μᾶλλον περὶ πρα-
γματικῆς ἀμίλλης ἐν τῇ ἐρεύνη παρὰ περὶ ἀντιθέσεων πραγματικῶν.

Ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Πλάτωνα δέχεται ὅτι τὸ «τὰ πάντα ρεῖ» τοῦ Ἡρακλείτου δὲν εἶναι ἀδιάψευστον δόγμα. Τίς δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ, παρατηρεῖ ὁ ἐμπειρικός, ὅτι ὁ νόμος αὐτὸς τῆς ῥοῆς ἰσχύει καὶ διὰ τὰ οὐ-
ράνια σώματα, καὶ διὰ τοὺς νοητοὺς κόσμους; Ἄλλωστε καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ῥέοντα ἔχομεν πάλιν κάτι τὸ μένον, τὸ σταθερόν, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ὡς εἰς βάσιν ἐξελίσσεται τὸ πᾶν (2). Μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ συμφω-

1. Οὔτε ἐν στοιχείῳ οὔτε τέσσαρα τοιαῦτα εἶναι ἡ βάση τοῦ γίνεσθαι οὔτε αἱ ἀπλαῖ ἀντιθέσεις, ὡς λέγουσιν οἱ ἀτομικοὶ καὶ οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι ἐν γένει. Πάντες οὗτοι, μὴ προσέχοντες ἀκριβῶς τὸ μυστήριον τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, ταυτίζουσιν τὸ αἰσθητὸν πρὸς τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν θεωροῦν ὡς «μὴ ὄν». Τὴν ὅλην γέ-
νεσιν θεωροῦν ὡς μίαν ἀσκοπὸν κίνησιν καὶ ῥοὴν ἀπὸ τῆς γενέσεως εἰς τὴν φθοράν, καὶ δὲν βλέπουν, ὅτι εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν ἔχομεν πάντοτε κάτι τὸ μένον σταθερόν, τὸ μένον «ὑποκείμενον». Διὸ ὅταν μὲν γὰρ εἰς αἰσθητὴν μεταβάλλῃ ὕλην (τὰ γινόμενα) γίνεσθαι φασίν, ὅταν δὲ εἰς ἀφανῆ φθείρεσθαι (φασί). Τὸ γὰρ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν τῷ αἰσθάνεσθαι καὶ μὴ αἰσθάνεσθαι διορίζουσιν, ὡσπερ τὸ μὲν ἐπιστητὸν ὄν τὸ δ' ἀγνωστον μὴ ὄν διορίζουσι. Μετ. Α, 8. 989 α 22—30. Τὸ ὄν περιορίζουσιν εἰς τὸ «ὅσον αἰσθητὸν ἐστὶ καὶ περιέληφεν ὁ καλούμενος οὐρανός» (=ὁ Κόσμος) ἀνάγοντες καὶ τὰς «αἰτίας καὶ τὰς ἀρχάς» εἰς αὐτὰ τὰ αἰσθητά.

2. Μετ. Α, 8. 989 α 28.

Κατὰ τῶν Ἡρακλείζοντων παρατηρεῖ ὅτι «τό τε ἀποβάλλον ἔχει τι τοῦ ἀπο-
βαλλομένου, καὶ τοῦ γιγνομένου ἤδη ἀνάγκη τε εἶναι, ὅλως τε εἰ φθείρεται, ὑπάρξει

νεὶ ὁ μαθητὴς πρὸς τὸν διδάσκαλον. Ἀμφότεροι δέχονται ὅτι παρὰ τὴν ῥοὴν τῶν μεταβλητῶν ὄντων ὑπάρχει τι τὸ σταθερὸν, τὸ ἀναλλοίωτον καὶ αἰώνιον. Ποῦ ὅμως συναντῶμεν τὸ σταθερὸν αὐτό, τὴν κυρίαν οὐσίαν, τὴν πραγματικότητα; Ὁ Πλάτων εὔρεν αὐτὸ εἰς τὰς ἰδέας, τὰ εἶδη, τὸ γενικόν, αἵτινες ἀντιπροσωπεύουν ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα, ἅτινα ὑπάρχουν μόνον ἐφ' ὅσον μετέχουν εἰς αὐτάς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιθέτως ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ πραγματικότης αὐτὴ πρέπει νὰ εὑρίσκειται εἰς τὰ ἄτομα καὶ οὐχὶ εἰς τὸ γενικόν, τὸ καθόλου, τὸ εἶδος. Ταῦτα ἐκλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς τὴν γενικὴν ἔννοιαν τῶν ὄντων. Τὰ ἄτομα εἶναι τι τὸ συγκεκριμένον, «τὸ τόδε τι» ἐνῶ τὸ εἶδος εἶναι ἀφηρημένη τις ἔννοια, μὴ ὑπάρχουσα καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἐξαγομένη ἐκ τῆς προϋποθέσεως πολλῶν ὁμοίων ὄντων. Τὸ εἶδος δεικνύει οὐχὶ τόδε τι τὸ συγκεκριμένον, ἀλλὰ «τοιοῦδε τι» ἀφηρημένον. Εἰς τὸ ἄτομον Σωκράτης ἔχομεν κάποιαν ἀπτήν πραγματικότητα, ἐνῶ ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὸ γενικόν—σοφός, Ἕλληνας, λευκὸς ἄνθρωπος, ἄνθρωπος γενικῶς—τοσοῦτον χάνομεν εἰς σαφήνειαν.

Εἰς τὸ λεπτόν τοῦτο σημεῖον τῆς διαφορᾶς τῶν δύο μεγάλων ἀνάγκη νὰ διαφωτισθῇ πως ἢ ἐκ μέρους τοῦ Ἀριστοτέλους παρανόησις τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος δὲν βλέπει κάτι τὸ πραγματικόν, ἀλλὰ ἀφηρημένην τινὰ ἔννοιαν, ἣν ἐξάγει τις συλλογιστικῶς μελετῶν τὰ πολλὰ ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Πλάτων ἐμελέτησε τὰ πολλὰ ἄτομα διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἰδέας, πλὴν ὑπὸ τὰς ἰδέας εἶδεν ἓνα κόσμον πραγματικόν, εἴτε ἐν Νῶ τοῦ Θεοῦ ἐνοήσωμεν τοῦτον εἴτε ὡς τι ὑπὲρ ἢ ὀπισθεν τῶν φαινομένων ὑπάρχον, ἀμφότερα ὑπόκεινται τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου. Δευτέρα παρανόησις ἐπίσης εἶναι τὸ ὅτι εἰς τὰς ἐκφράσεις τοῦ Πλάτωνος ὅτι παρὰ τὸν αἰσθητὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ἐν τινι νοητῷ τόπῳ ὁ αὐτοάνθρωπος καὶ τὰ ὅμοια, ὁ μαθητὴς ἠνόησε δύο χωριστοὺς κόσμους, ἐξ ἴσου ὑπάρχοντας καὶ μόνον κατὰ τοῦτο διαφέροντας ἀλλήλων, ὅτι ὁ μὲν εἶναι φθαρτός, ὁ δὲ αἰώνιος. Διὸ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα κατ' Ἀριστοτέλη. «Τότερον τὰς αἰσθητὰς οὐσίας μόνας εἶναι φατέον ἢ καὶ παρὰ ταύτας ἄλλας». Ποῦ πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν Οὐσίαν, τὴν ὄντο-

---

τι ὄν, καὶ εἰ γίνεταί, (ὑπάρξει τι) ἐξ οὗ γίνεταί καὶ ὑφ' οὗ γεννᾶται». Ἄλλως τε ὁ νόμος τῆς διαρκοῦς ῥοῆς καὶ φθορᾶς διαπιστοῦται μόνον εἰς τὸν πρὸ ἡμῶν ἀτελεῖ κόσμον, ὅστις ὅμως τόσον μικρὸς εἶναι πρὸ τοῦ ἀγνώστου ἡμῖν σύμπαντος· «ὁ γὰρ περὶ ἡμᾶς τοῦ αἰσθητοῦ τόπος ἐν φθορᾷ καὶ γενέσει διατελεῖ μόνος ὢν, ἀλλ' οὗτος οὐδὲν ὡς εἰπεῖν μόνον τοῦ παντός ἐστίν, ὥστε δικαιότερον ἂν δι' ἐκεῖνα τούτων ἀπεψηφίσαντο ἢ διὰ ταῦτα ἐκείνων κατεψηφίσαντο». Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποφαινώμεθα τόσον εὐκολὰ διὰ τὸ Σύμπαν, βάσει τῶν ὀλίγων αἰσθητῶν.—Πόσον φρονιμώτερον ἐβλάδιζον τότε οἱ σοφοί.

λογικὴν πραγματικότητα; εἰς τὰ αἰσθητὰ ὄντα μόνον ἢ καὶ εἰς ἄλλον τινὰ κόσμον; Καὶ πάλιν αὐτὸς ὁ τυχὸν ἄλλος κόσμος εἶναι εἰς ἢ εἶναι περισσότεροι, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων ἰσχυρίζονται, λέγοντες ὅτι ὑπάρχουν καὶ τὰ εἶδη καὶ τὰ μεταξύ τῶν εἰδῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν, τουτέστιν αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι; «Πότερον μοναχῶς ἢ πλείω γένει τετύχηκεν ὄντα τῶν οὐσιῶν, οἷον οἱ λέγοντες τὰ εἶδη καὶ τὰ μεταξύ περὶ ἅ τας μαθηματικὰς εἶναι φασὶν ἐπιστήμας». Εἶναι τὰ εἶδη λοιπὸν αἷτια καὶ οὐσίαι ἐπίσης ὑπάρχοντα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ δὴ «αἱ αὐταὶ τοῖς αἰσθητοῖς πλήν ὅτι τὰ μὲν αἶδια τὰ δὲ φθαρτά;» (1).

Καὶ ἐὰν λοιπὸν ὑπῆρχον καθ' ἑαυτὰς αἱ Ἰδέαι ὡς χωριστὸς κόσμος, τότε, παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος, αἱ Ἰδέαι κατ' οὐδὲν διαφωτίζουν τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως. Ἀπλῶς περιπλέκουν τοῦτο, ὡς δημιουργοῦσαι παρὰ τὸν προβληματικὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ ἕνα ἄλλον τοιοῦτον οὐράνιον(2).

Σκοπὸς ὁμῶς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν αἰσθητῶν ὄντων καὶ ἡ κατανόησις τοῦ κόσμου ἐν τινι ἐνότητι. Μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ "Οὗτος ἔχει συνδεθῆ καὶ τὸ τῆς γνώσεως τοιοῦτον. Εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως συμφωνεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὸν Πλάτωνα, δεχόμενος ὅτι βᾶσις τῆς πραγματικῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ Ἐν, τὸ γενικὸν καὶ τὸ εἶδος καὶ οὐχὶ τὰ μερικά, τὰ πολλά. Εἰς τὴν γνώσιν δὲν δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, λέγει ὁ φιλόσοφος, καθ' ὅτι αὕτη περιορίζεται ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ μόνον καὶ ταῦτα οὐχὶ πάντα. Πάντα δὲ τὰ αἰσθητά, ὡς μετέχοντα τῆς ἀκαθορίστου ὕλης, εἶναι ἀβέβαια καὶ δὲν δύναται τις ἐξ αὐτῶν μετὰ πεποιθήσεως νὰ ἐξάγῃ ὁρισμούς, «τὸ τί ἐστὶν καὶ τὸ διατί»,

1. Μετ. Β 2. 997 α 34. Οἱ Ἡρακλειτικοὶ καὶ οἱ Πλατωνικοὶ κατ' Ἀριστοτέλη «τὰ μὲν τοῖς αἰσθητοῖς καθ' ἕκαστα ῥεῖν ἐνόμιζον καὶ μένειν οὐδέν, τὸ δὲ καθόλου (τὸ εἶδος, τὴν Ἰδέαν) παρὰ ταῦτα καὶ ἕτερόν τι εἶναι». Μεταφ. Λ, 9. 1086 α 37.

2. «Οὐδενὸς ἦττον ἄτοπον (ἐστὶ) τὸ φᾶναι μὲν εἶναι τινὰς φύσεις παρὰ τὰς ἐν οὐρανῷ (=τῷ ὄλῳ αἰσθητῷ κόσμῳ), ταύτας δὲ τὰς αὐτὰς φᾶναι τοῖς αἰσθητοῖς πλήν ὅτι τὰ μὲν αἶδια τὰ δὲ φθαρτά· αὐτὸ γὰρ ἄνθρωπον φασὶν εἶναι καὶ ἵππον καὶ ὑγίειαν. Ποιοῦσιν οὖν (τὰς ἰδέας) τὰς αὐτὰς τῷ εἶδει τοῖς φθαρτοῖς αὐτοῦ ἄνθρωπον καὶ αὐτό ἵππον, προστιθέντες τοῖς αἰσθητοῖς τὸ ῥῆμα τὸ αὐτό». Μεταφ. Ζ, 16 1040 β 32. Ἐναντι αὐτῶν ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ πραγματικότης ὑπάρχει μόνον εἰς τὰ ἐπὶ μέρος ἀντικείμενα καὶ ὅτι αἱ νοηταὶ Ἰδέαι ὑπάρχουν μόνον ὡς ὀνόματα ἢ κατηγορήματα ἀναφερόμενα εἰς τὰ αἰσθητά. «Ἐν τοῖς εἶδεσι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητά ἐστὶ, τὰ τε ἐν ἀφαιρέσει λεγόμενα καὶ ὅσα τῶν αἰσθητῶν ἐξεῖς καὶ πάθη». (Ψυχ. III 8 432 α 3).

«Οὕτω γὰρ λέγομεν τὸ καθ' ἕκαστον μὲν τὸ ἀριθμῶ ἕν, καθόλου δὲ τὸ ἐπὶ τούτων «λεγόμενον». «Ὁ πλείοσιν ὑπάρχειν πέφυκεν» καὶ οὐχὶ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον. Ἐνῶ ἡ πραγματικότης, ἡ «οὐσία»... ἐστὶν ἡ κυριώτατά τε καὶ πρώτως καὶ μάλιστα λεγομένη, ἢ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται (ὡς συμβαίνει μὲ τὸ καθόλου), μήτ' ἐν ὑποκειμένῳ τινὶ ἐστὶν οἷον ὁ τίς ἄνθρωπος ἢ ὁ τίς ἵππος». Κατηγ. 5.

ἄπερ κυρίως ζητεῖ ἡ ἐπιστήμη. Διὰ τοῦτο, πολλάκις τὰ καθ' ἕκαστα ὀρίζονται διὰ γενικῶν ἀρχῶν. «Τῶν οὐσιῶν τῶν αἰσθητῶν τῶν καθ' ἕκαστα οὐθ' ὀρισμὸς οὐτ' ἀπόδειξις ἐστίν, ὅτι ἔχουσιν ὕλην, ἧς ἡ φύσις τοιαύτη, ὥστ' ἐνδέχεσθαι καὶ εἶναι καὶ μὴ». Οὐδεμία ἐπιστήμη εἶναι δυνατὴ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν. «Ἀλλὰ δόξα ἐστὶ τοῦ ἐνδεχομένου ἄλλως ἔχειν» αἰεὶ δὲ «λέγονται καὶ γνωρίζονται τῷ καθόλου λόγῳ, ἡ δὲ ὕλη ἄγνωστος καθ' αὐτήν» (*). Πλὴν, παρατηρεῖ ὁ λεπτολόγος, ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν πολλῶν συγκεκριμένων εἶναι ἀναγκαία, διότι ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν σύλληψιν τῶν γενικῶν ἰδεῶν· «τὰ συμβεβηκότα συμβάλλεται μέγα μέρος πρὸς τὸ εἰδέναι τὸ τί ἐστίν». Διότι ναὶ μὲν «πάσης ἀποδείξεως ἀρχὴ (εἶναι) τὸ τί ἐστίν», τὸ εἶδος, πλὴν ἐὰν ἀγνοοῦμεν τὰ ὀριζόμενα συμβεβηκότα τότε κενολογοῦμεν, οἱ δὲ περὶ αὐτῶν ὀρισμοὶ «διαλεκτικῶς εἴρηνται καὶ κενῶς ἅπαντες». Ὅταν αἱ ἀποδείξεις στηρίζονται ἐπὶ τῶν μερικῶν καὶ αἰσθητῶν εἶναι βεβαιότεροι, βελτίονες, διότι «μᾶλλον ἐπιστάμεθα ἕκαστον ὅταν αὐτὸ ἰδῶμεν καθ' αὐτό». Διὰ τοῦτο ἐξεταστέα πάντα καὶ τὰ «τιμιώτατα» καὶ τὰ «ἀτιμότερα». «Ἐν πάσι γὰρ τοῖς φυσικοῖς ἐνεστί τι τὸ θαυμαστόν» (**).

Ἄλλωστε, παρατηρεῖ ὁ ἐμπειρικός, δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμεν ὅτι δυστυχῶς τὰ οὐράνια καὶ αἰώνια κατ' ἐλάχιστον δυνάμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν, ἐνῶ τὰ αἰσθητὰ κατὰ πολὺ, ὡς ὄντα ἐν ἀπειρίᾳ πέριξ ἡμῶν. Περὶ τὰς «τιμίας οὐσίας καὶ θείας καὶ ἀφθάρτους καὶ αἰωνίους καὶ ἀγεννήτους ἐλάττους ἡμῖν ὑπάρχειν θεωρίας... καὶ γὰρ ἐξ ὧν ἂν τις σκέψαιτο περὶ αὐτῶν καὶ περὶ ὧν ποθοῦμεν, παντελῶς ἐστὶ ὀλίγα τὰ φανερά κατὰ τὴν αἴσθησιν· περὶ δὲ τῶν φθαρτῶν φυτῶν τε καὶ ζώων εὐποροῦμεν μᾶλλον πρὸς τὴν γνῶσιν διὰ τὸ σύντροφον» αὐτῶν. Ἀμφοτέρων ὁμως ἡ γνῶσις ἔχει χάριν καὶ προξενεῖ εὐχαρίστησιν. Καὶ τὰ μὲν τιμιώτερα καὶ θεῖα γνωρίζομεν ὀλίγον, πλὴν ἀκριβῶς ἐπειδὴ ταῦτα εἶναι τίμια καὶ ἰδιαιτέρως ἀγαπητά, καὶ ἡ παραμικρὰ αὐτῶν γνῶσις παρέχει ἡμῖν μεγαλυτέραν τὴν ἀπόλαυσιν ἢ ἡ γνῶσις ὅλων τῶν περὶ ἡμᾶς φυσικῶν ὄντων. Καὶ ἡ γνῶσις τῶν φυσικῶν ὄντων πάλιν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς τις ἀποζημίωσις δι' ὅσα ἀγνοοῦμεν αἰώνια. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης χαράσσει νέον δρόμον ἐρεύνης χωρίζων τὴν ἀρχὴν τῆς γνώσεως ἀπὸ τῆς τοῦ ὄντος τοιαύτης. Στηρίζει τὴν μὲν ἀληθῆ γνῶσιν εἰς τὸ γενικόν, τὸ εἶδος. Τὸ δὲ «εἶναι», τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, εἰς τὸ μερικόν, τὰ καθέκαστα, τὸ συγκεκριμένον καὶ χωριστόν. Καίτοι τοῦτο καὶ διὰ τὸν ἴδιον εἶναι δύσκολον. «Παρέχει

1. Μετ. Ζ, 15. Ζ, 10. 1035 β 34 Λ, 9 Ε, 2. 1026 β 2 «περὶ τοῦ κατὰ συμβεβηκός λεκτέον, ὅτι οὐδεμία ἐστὶ περὶ αὐτοῦ θεωρία». Μετ. Α, 2 982 α 2. «Μάλιστα δ' ἐπισητὰ τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἷτια».

2. Περὶ ψυχῆς Α, 1. 402 β 15 Ἀνάλ. ὕστ. Α, 24. 85 α 20. Περὶ ζώων μορφῶν Α, 5. 645 α 5.

δ' ἀπορίαν καὶ τὸ πᾶσαν μὲν ἐπιστήμην εἶναι τοῦ καθόλου καὶ τοῦ τοιουδί, τὴν δ' οὐσίαν μὴ τοῦ καθόλου εἶναι, μᾶλλον δὲ τότε τι καὶ χωριστόν» (1).

Διὰ τῆς γραμμῆς του αὐτῆς ὁ Ἀριστοτέλης, καίτοι παρεξηγήσας τὸν Πλάτωνα, προχωρεῖ ἐν τούτοις ἕνα βῆμα περαιτέρω τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Δέχεται μὲν τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ὡς τὴν ὑψίστην ἀρετὴν καὶ ὡς παρέχουσαν τὴν ὑψίστην ἡδονὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀναγνωρίζει ὅμως καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς πρακτικῆς τοιαύτης ἢ μᾶλλον ζητεῖ νὰ στηρίξη τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν ἐπὶ τῆς ἐπισταμένης μελέτης τῶν αἰσθητῶν, ἐντὸς τῶν ὁποῖον ζῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὰ ὁποῖα συναντῶμεν τὴν πρώτην πραγματικότητα. Μὲ τὴν θεωρίαν του ταύτην εἰσάγει πρῶτος τὴν ἐμπειρίαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἐξασφαλίζει μεγαλυτέραν βεβαιότητα καὶ ἀκρίβειαν εἰς τὴν ἔρευναν.

Αὕτῃ εἶναι ἡ λεπτὴ διάκρισις μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ ἣτις ἀκολουθεῖ τὸν δεύτερον καθ' ὅλην τὴν ἔρευναν αὐτοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης χωρίζει Πρακτικὴν καὶ Θεωρητικὴν νόησιν. Καὶ ἡ μὲν Πρακτικὴ κινεῖται πάντοτε ἐντὸς τῶν αἰσθητῶν καὶ δὴ πάντοτε ἐντὸς τεχνικῶν λογικῶν πεδίων, ἅτινα θὰ χρησιμεύουν ὡς ὁ ἀπαραίτητος κανὼν πρὸς μελέτην τοῦ σχετικοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ δὲ θεωρία θὰ μένη ὁ τελικὸς ἰδανικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀκριβῶς ὡς καὶ παρὰ Πλάτωνι.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΔΙΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ οὐσία ἐνυπάρχει τοῖς αἰσθητοῖς, χωρεῖ τώρα κατ' ἴδιον σύστημα ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς μελέτην τοῦ κόσμου. Ζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ μυστήριον τῆς γενέσεως τοῦ ὅλου κόσμου, ἀναλύων τὸ ὄν μέχρι καὶ τῶν τελευταίων νοητῶν στοιχείων αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἐσχάτων πάλιν χωρῶν θὰ ἀνέλθῃ μέχρι καὶ τῶν τελειοτάτων καὶ θὰ ζητήσῃ διὰ λεπτῶν ὀρισμῶν καὶ ἀναλογιῶν νὰ συλλάβῃ εἰς ἓν σύνολον τὸν ἐνιαῖον φυσικὸν κόσμον. Εἰς τὴν ἔρευνάν του αὐτὴν ὁ φιλόσοφος δὲν ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του τὰ τεχνικὰ μέσα ποὺ διαθέτει ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων τῆς σήμερον. Βάσις εἶναι ἡ ψυχικὴ του δίψα πρὸς σύλληψιν τῆς πραγματικότητος καὶ ἡ προσεκτικὴ παρατηρητικότης. Δὲν ζητεῖ νὰ ἀποστηθίσῃ ὀρισμούς τινάς, ἀλλὰ ἐρευνῶν δημιουργεῖ τοιούτους.

1. Τῶν μὲν τιμῶν καὶ θείων «εἰ καὶ κατὰ μικρὸν ἐφαπτόμεθα (ὅμως διὰ τὴν τιμιότητα τοῦ γνωρίζειν) ἡδίων ἢ τὰ παρ' ἡμῖν ἅπαντα (τὰ φυσικὰ ὄντα), ὥσπερ καὶ τῶν ἐρωμένων τὸ τυχὸν μικρὸν μὲν κατιδεῖν ἡδίων ἐστὶ ἢ πολλὰ ἕτερα καὶ μεγάλα δι' ἀκριβείας ἰδεῖν». Ἡ δὲ γνῶσις τῶν φυσικῶν «διὰ τὸ πλησιέστερον ἡμῖν εἶναι καὶ τῆς φύσεως (ἡμῶν) οἰκειότερα ἀντικαταλλάττεται τι πρὸς τὴν περὶ τὰ θεῖα σοφίαν».